

Fig. 1. C. A. Jensen: *Portræt af Chr. D. Fr. Reventlow*, 1825. Frederiksborgmuseet, Hillerød.

Fra skyfrit til tordenvejr

– hovedlinier i forholdet mellem Danmark og Hertugdømmerne
ca. 1780-1848 – en skitse

Af Claus Bjørn

Rentekammerets præsident, Chr. D. Fr. Reventlow (fig. 1), gennemrejste i sommeren og det tidlige efterår 1796 Hertugdømmerne, hvor han besøgte og kritisk kommenterede offentlige institutioners indretning og vedligeholdelse, landbrugets og ikke mindst skovbrugets administration og almindelige stade. Reventlow benyttede også lejligheden til et hjerteligt familiebesøg hos sin søster og svoger, Louise og Christian Stolberg i Tremsbüttel, ligesom han havde et kort ophold hos sin broder Conrad på Sandbjerg i Sundeved, hvor stemningen efter Reventlows optegnelser at dømme var lettere afsvalet. Blandt Reventlows ærinder i Hertugdømmerne viste sig også at være en konference på godset Kletkamp i det østlige Holsten, hvor Reventlow overfor Ridderskabets ledende skikkelse, grev Chr. Brockdorff, præciserede regeringens holdning til spørgsmålet om livegenskabets ophævelse, der netop var blevet rejst det foregående år. Reventlow lod forstå, at regeringen i København ikke kunne tillægge det slesvig-holstenske ridderskab nogen adkomst til som korporation at have politisk bestemmende indflydelse på den forestående lovgivning om dette spørgsmål, men at regeringen ville hilse Ridderskabets saglige medvirken velkommen.

Reventlow førte sin rejsejournal på tysk – kun i Nordslesvig falder et par danske sætninger, der utvivlsomt afspejler, at han har forhandlet de pågældende sager på dansk med de lokale – og han giver mange steder udtryk for utilfredshed med de uoverskuelige administrative forhold i Slesvig og Holsten. Reventlow noterede sig, at forholdene i de først i 1773 endeligt indlemmede gottorpske dele af Holsten forekom ham mere tilbagestående, og overhovedet fandt han det lovgivningsmæssige og forvaltningsmæssige »niveau« på en lang række områder tilbagestående i Hertugdømmerne i forhold til kongeriget. Her havde tidsrummet siden 1784 været præget af en omfattende reformvirk-

somhed på snart sagt alle samfundslivets områder, men den forestod endnu for Hertugdømmernes vedkommende. Det fremgik også af Reventlows optegnelser, at man helt overordnet måtte stræbe hen i mod at skabe så vidt muligt ensartede bestemmelser og rammer for samfundets liv og udvikling for det danske monarki som helhed.¹

Året efter havde Levin Christian Sanders sørge-spil *Niels Ebbesen* premiere på Det kgl. Teater. Stykket blev modtaget positivt og opnåede over årene et for datiden pænt antal opførelser, ligesom der udkom i et par udgaver, herunder i en af forfatteren selv foretaget oversættelse til tysk. Sander var født i Itzehoe i Holsten, og han havde fra 1783 været huslærer for Chr. D. Fr. Reventlows børn. Han var herfra fortsat over i en kombineret karriere som embedsmand og skribent. Det er ikke den historiske konflikt mellem Danmark og Holsten, der dominerer handlingen, men langt snarere spørgsmålet om retten til oprør mod et tyrannisk styre. Det er ikke overraskende den dagsorden, som den franske revolution havde sat, der ligger bag Sanders skuespil, hvor en af hovedpersonerne med K. L. Rahbeks ord udfolder en hel mirabeausk veltalenhed.

Forholdet mellem dansk og tysk inden for monarkiets rammer havde givet anledning til spændinger i anden halvdel af 1700-tallet, senest omkring den såkaldte »tyskerfejde« i 1790-91. Det er ikke mindst værd at notere sig, at »tyskerfejden« og periodens andre dansk-tyske opgør fandt sted i København, referede til forhold, der var aktuelle i monarkiets hovedstad, og først og fremmest førtes af personer i hovedstaden.²

Indfødsretsloven af 1776 var da også først og fremmest vendt mod tyskerne, men man måtte naturligvis skelne mellem tyskere i deres egen- skab af tysktalende henholdsvis inden- og udenfor den danske konges riger og lande. Det var frem til dette tidsrum kun svagt markeret i den offentlige

debat, at der var forskelle mellem kongeriget og Hertugdømmerne. I Thomas Thaarups syngespil »Høstgildet« fra 1790 kan danske, norske og holstenske bønder forenes i en fælles lovprisning af det milde og oplyste styre, de alle nød godt af. Holsteneren priste sin hjemstavns fedme og frugtbarhed, som nordmanden sine frie fjelde, og Rahbek kunne i en lidt afværgende kommentar til »ty-skerfejden« da gerne medgive holstenerne deres lands mere fremskredne stade i erhvervsmæssig og økonomisk henseende. Det danske monarki omfattede om ikke som ligestillede, så dog i mange henseender ligeværdige elementer kongerigerne Danmark og Norge og hertugdømmet Holsten. Det var den officielle politik, som var blevet knæsat med netop indfødsretsloven, og som havde fundet litterært-pædagogisk udtryk i Ove Mallings bog »Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holsteenere« fra 1777. Slesvig synede ikke meget i denne treklang, men det var måske betegnende, at den første avis i Haderslev, der udkom med få numre i begyndelsen af 1794, kaldte sig »Sendebudet, for Danskholsteen«. Hvor Hertugdømmerne blev opfattet som et begreb i sig selv, indebar det først og fremmest Holsten med Slesvig som tilbe-hør. Endog den unge Grundtvig kunne lidt ind i 1800-tallet i farten lægge Slesvig til det tyske rige.³

Udviklingen sidst i 1700-tallet gav plads for et dansk-tysk modsætningsforhold. Da det politiske magtskifte havde fundet sted i 1784, skete der i løbet af de følgende år en form for partideling i de øverste, politisk styrende lag. Der kunne i årene frem til ca. 1790 tales om et »dansk« kontra et »tysk« parti – det var folk som J. O. Schack-Rathlou og Fr. Rosenkrantz på den danske og trekløveret Bernstorff-Reventlow-Schimmelmänn på den tyske side. Nogle af tidens dansk-tyske konflikter refererede først og fremmest til denne opdeling, mens andre mere synes udsprunget af det latente modsætningsforhold mellem »vi« og »de fremmede«. Dette modsætningsforhold er ikke enestående for de danske forhold. Den unge Samuel Johnsons første trykte arbejde var vendt mod de franske i London – Mozarts fader måtte i Salzburg nøjes med pladsen som 2. kapelmester, for 1. kapelmesterstillingen kunne kun beklædes af en italiener! Det dansk-tyske modsætningsforhold var dog ikke konstant tilstedeværende. Det måtte i den offentlige opinion »konkurrere« med andre konflikter

som for og imod landboreformerne i 1780'erne og for eller imod den franske revolution fra og med 1789, men det synes at kunne mobiliseres i bestemte situationer, og det søgte sjældent om nogen-sinde forbindelse med situationen i Slesvig. Det dansk-tyske modsætningsforhold i anden halvdel af 1700-tallet var ofte udtryk for et, hvad den norske historiker J. A. Seip har betegnet som »vikarierende motiv«.

Med god grund har man sat et skel i dansk politik ved A. P. Bernstorffs død i 1797 (fig. 2). Det gælder udenrigspolitik, hvor man med Ole Feldbæks ord gik fra en passiv til en offensiv udenrigspolitik, og det fik også konsekvenser for forholdet mellem kongeriget Danmark og Hertugdømmerne – regeringen i København overfor Slesvig og Holsten. Den vilje til at regere fra hovedstaden og regulere også Hertugdømmernes forhold, som blev udtrykt i Reventlows oven for nævnte forhandling med grev Brockdorff på Kletkamp, kom i de følgende år til udtryk ved forskellige lejligheder, der skulle bidrage til at skabe en oplevelse af et begyndende skel mellem Danmark/regeringen og Hertugdømmerne.

Det første mere markante brud, efter at det i et par år havde trukket op til en konfrontation mellem regeringen i København og Ridderskabet, blev Cay Reventlows afgang fra statstjenesten i 1802. Det var grundlæggende den konflikt, som Chr. D. Fr. Reventlow havde søgt at afværge seks år tidligere, og det var skæbnens ironi, at det ikke mindst var Reventlow, der som chef for Rentekammeret stillede krav om en skattereform, der beskar de (hidtil) privilegerede gruppers rettigheder. I Danmark kom de hidtil skattefrie godsejere til at betale (lidt lavere) skatter, og det samme skulle nu jordbesidderne i Hertugdømmerne. Ridderskabet krævede, at forslag af denne karakter skulle forelægges corporationen. Tyske Kancelli, hvor Cay Reventlow til godset Altenhof var blevet chef efter Bernstorff, søgte et kompromis, og Cay Reventlow stillede sig nu på linie med Ridderskabet, hvis leder var broderen Fritz Reventlow til Emkendorf. Cay Reventlow tog sin afsked, kronprins Frederik var fortørnet over hans stillingtagen, mens Chr. D. Fr. Reventlow bittert gav udtryk for sin skuffelse.⁴

Næste revne i den regeringskreds, som Kielerhistorikeren Chr. Degn har beskrevet med sin ofte

Fig. 2. Bertel Thorvaldsen: *Portræt af A. P. Bernstorff*, 1795. Thorvaldsens Museum.

gengivne »lagkage«, der viser familieforbindelserne over tre generationer, indtraf med Holstens indlemmelse i kronen i 1806. Ved det tyske riges opløsning tog kronprins Frederik skridt til »Holstens og Danmarks sammenslutning«. Det førte til nogle vanskelige forhandlinger, der kulminerede på et statsrådsmøde 3. september, hvor det kom til et åbent brud mellem kronprinsen og hertug Frederik Christian af Augustenborg. Denne sidste fandt, at planerne om Holstens inkorporation truede hans slægts eventuelle særlige arvekrav på hertugdømmet Holsten. I et patent udstedt 9. september 1806 blev Holsten indlemmet i det danske monarki, uden at det dog rummede nogen tilkendegivelse om arvefølgen. Denne konfrontation ledte med de videre begivenheder i 1810 til et afgørende brud mellem kongehuset og augustenborgerne. Hertug Frederik Christian trak sig ud af statstjenesten, forlod hovedstaden og tilbragte resten af livet på Augustenborg optaget af at samle materiale til støtte for sin slægts krav på arveberettigelse til Hertugdømmerne, hvor efter hans opfattelse alene mandslinierne – hvoraf der kun fandtes augustenborgerne – havde arveret i modsætning til kongeriget, hvor Kongeloven gav mulighed for arvefølge både i kvinde- og mandslinie. I selve regeringskredsen havde henholdsvis Joachim Frederik Bernstorff og Ernst Schimmelfmann været imod Holstens indlemmelse.⁵

Historikeren Axel Linvald har i sin bog »Kronprins Frederik og hans Regering« fra 1923 peget på, at der i takt med, at kronprins – og fra 1808 kong – Frederik tog den egentlige magt i hænde, skete en vis begyndende politisk isolering af den »tyske« del af den politiske elite omkring tronen til fordel for, hvad man godt kunne betegne som en ny generation af »danske« politiske beslutningstagere som Fr. Julius Kaas og J. S. Møsting. I den reventlowske familiekræds er det tydeligt at spore, hvorledes der i stigende grad opleves en distance mellem København og Holsten.⁶

Krigen mod Storbritannien fra 1807 lammede i vid udstrækning det normale regeringssystem. Kong Frederik opholdt sig i længere perioder i Holsten, og magten kom i stigende grad til at ligge i hans nærmeste, militære, omgivelser – »de røde fjer«. Det er i dette tidsrum, der – efter alt at dømme med kronprinsen/kongen som den politisk udfarende kraft – gennemføres en række tiltag, der

skulle skabe en større ensartethed i monarkiet. Det gjaldt blandt andet en reform af Hertugdømmernes retsvæsen hen i retning af kongerigets med en »modificeret indførelse af Christian V's Danske Lov«, en styrkelse af dansk sprog i administration og retsvæsen og endelig reskriptet af 15. december 1810 om indførelse af dansk sprog i kirke, skole og retsvæsen, hvor dansk var den almindelige befolknings sprog.⁷

Reskriptet kom af årsager, der ikke skal uddybes i denne sammenhæng, ikke til udførelse, men disse års regeringspolitik i forholdet til Hertugdømmerne er i tysk – slesvig-holstensk – historisk skrivning blevet fremstillet som udtryk for en »Uniformierungspolitik«, der stod i modsætning til tiden før 1797. Historikeren Chr. Degn fra Kiel er blevet citeret for formuleringen om, at »Einigkeit« nu blev afløst af »Einheit«.⁸

Danmarks deltagelse i Napoleons-krigene endte som bekendt med en katastrofe. I 1813 indtraf statsbankerotten, ved freden i Kiel 14. januar 1814 måtte kong Frederik afstå Norge, og i den samme, hårde vinter blev Hertugdømmerne besat af russiske tropper – den »kosakvinter«, der længe efter levede i erindringen. Hertugdømmernes indtil krigen blomstrende handel og søfart havde lidt store tab under krigen, som man alene af monarkiet havde oplevet med egentlige krigshandlinger. Da Frederik VI i eftersommeren 1814 rejste til Wien for at redde, hvad der reddes kunne af det danske rige, var Holsten fortsat besat af et meget stærkt russisk troppekontingent. Danmark fik som en slags kompensation for afståelsen af Norge det lille hertugdømme Lauenborg, der endelig efter mange og langvarige trakasserier blev overtaget i 1816.

Napoleonskrigene havde to afgørende konsekvenser for det forhold, der her behandles. København blev ikke blot bombarderet i 1807 med store tab til følge, men krigsårene betød under et en stærk svækkelse af monarkiets hovedstad som økonomisk centrum. Til gengæld rejste Hamborg sig snart fra krigens ødelæggelser, og hansestaden kunne i fuldt mål udnytte sin gunstige geografiske placering ved Elbens munding, da et af Wienerkongressens resultater blev en regulering og åbning af handel og trafik på bl.a. Elben. Det er ofte belyst, hvorledes Hamborg blev økonomisk førende for store dele af Danmarks omsætning. Ikke blot i Hertugdømmerne, men også langt op i Jylland,

fungerede Hamborg som det naturlige økonomiske centrum. Det var en funktion, som først for alvor led et knæk med pengekrisen i 1857.⁹

Monarkiets – og dermed også Hertugdømmernes pengevæsen – var blevet ødelagt som følge af krigen, men under de forskellige bestræbelser på at rekonstruere finanserne og pengevæsenet udvikledes fra 1813 og frem gennem de følgende år et dybt modsætningsforhold mellem regeringen i København og nu ikke blot Ridderskabet, men så godt som alle socialt og økonomisk toneangivende grupper i Hertugdømmerne. Reorganiseringen af pengevæsenet gennem oprettelsen af Rigsbanken førte i Hertugdømmerne til en oplevelse af, at regeringen i København pålagde denne del af monarkiet særligt trykkende byrder i forhold til kongeriget. Det blev kort udtrykt således, at mens kongeriget havde 3/5 af rigets befolkning, så bar det kun 2/5 af byrderne ved oprettelsen af Rigsbanken, mens Hertugdømmerne med 2/5 af indbyggertallet bar de 3/5 af byrderne! Det førte efter mange klager til en udskillelse af Hertugdømmernes pengevæsen fra kongerigets med etableringen af et særligt bankinstitut i Altona, men det standsede ikke klagerne om uretmæssig behandling eller følelsen af at blive forfordelt i forhold til kongeriget. Dette spørgsmål kan som alt andet diskuteres – og Hertugdømmerne var utvivlsomt den mest velhavende del af riget. Ikke ueffent har historikeren Marcus Rubin sammenfattet konsekvenserne af denne konflikt: »Hvis slesvigholstenismen havde noget eksistensgrundlag den dag i dag, ville det her sakte, hver gang talen var om den forhadte bankhæftelse, også endnu den dag i dag være det uforanderlige omkvæd«.¹⁰

Et af Wienerkongressens resultater var oprettelsen af Det tyske Forbund, hvor Holsten (og naturligvis Lauenborg) var medlem. Allerede under forhandlingerne i Wien blev der rettet henvendelse til magterne om ved nyordningen at tage hensyn til de »Landesrechte«, som Ridderskabet opfattede sig som bærere af i et latent modsætningsforhold til regeringen i København og dens enhedsbestræbelser. Det var overhovedet på baggrund af det danske riges katastrofe i 1814-15, at man med formuleringen fra standardværket om Slesvig-Holstens historie – Otto Brandts og Wilhelm Klüwers *Geschichte Schleswig-Holstens* kan hævde, at der begyndte at kunne være tale om »die Hoffnung auf Deutschland«. Det var i de første år spredte nedslag – såle-

des Dahlmanns berømte »Waterloo-tale« på universitetet i Kiel 7. juli 1815 – og hos enkelte personer og grupper, men det var vel i denne forbindelse alt afgørende, at der fra og med Napoleons nederlag eksisterede et Tyskland, som man kunne nære forhåbninger til! Dette Tyskland eksisterede ganske vist kun statsretligt i form af det løse tyske forbund, men det forhindrede ikke, at Tyskland som *en national forhåbning* nu kunne være en realitet. Det var det ikke i 1797 – det er derfor, at nationalismen i den form, den fik i løbet af 1800-tallet og videre i vor tid har sit afgørende udspring i Napoleonstiden.

I denne sammenhæng blev historien mobiliseret for at skabe forestillingen om Hertugdømmernes urgamle forbindelse og fælles »forfatning«, og den blev i de kommende år grundlaget for de bestræbelser, som først og fremmest Ridderskabet udfoldede for gennem Det tyske Forbund at få støtte for sit krav om at repræsentere Hertugdømmernes landsrettigheder overfor den danske regering. Der var andre miljøer i Hertugdømmerne, først og fremmest Kiels Universitet og byernes borgerskab, hvor man knyttede sine forhåbninger til Tyskland i et mere fremadrettet perspektiv.¹¹

Det er for dette tidsrums vedkommende, at historikeren Gottlieb Japsen har talt om den »statspatriotisme«, der var herskende ideologi i Hertugdømmerne – som det iøvrigt var det i kongeriget! Der var i brede kredse en opslutning omkring monarkiet eller riget personificeret i kongen – Frederik VI's – skikkelse. Da Frederik VI vendte hjem fra Wien i 1815, blev han ligefuldt i Hertugdømmerne som i kongeriget hilst som rigets frelser. Ældste klasse i Slesvig Domskole, hvor Uwe Jens Lornsen var elev, hyldede kongen og »Danien« i et digt – det er udstillet på bymuseet i Slesvig – og forfatteren til disse linier har hørt nu afdøde forstander Niels Bøgh Andersen engang i 1960'erne gengive de folkelige traditioner herom på sin hjemegns dialekt. Denne ideologi var så meget mere selvfølgelig, som den var i bedste overensstemmelse med det politiske systems egen selvopfattelse.

Da Uwe Jens Lornsen i efteråret 1830 udsendte sin pjece *Ueber das Verfassungswerk in Schleswigholstein*, måtte han undervejs i sin argumentation tage afsæt i det forhold, som man også tydeligvis havde foreholdt ham, at forhåbningen til Tyskland endnu

ikke kunne realiseres – »wir mögen uns doch freuen, lieber etwas, nemlich Dänen, alts nichts, nemlich Deutsche, zu seyn«. Det røre, som julirevolutionen i 1830 afstedkom, førte som bekendt til indførelsen af de provinsielle stænderforsamlinger i det danske monarki – en for Holsten, en for Slesvig, en for Jylland og en for Østifterne. Det var den tyske forbundsakts § 13 med sit krav om en »landständische Verfassung«, der hermed blev indfriet, og hele helstatens karakter krævede videre, at man ikke lod en af monarkiets dele gennemgå en særskilt forfatningsmæssig-politisk udvikling.

Med provinsialstændernes indførelse blev der etableret et politisk forum for behandlingen af de enkelte rigsdeles anliggender i relation til helheden. Stænderne mødtes første gang 1835-36 og anden gang i 1838. Betragter man forhandlingerne i de to samlinger i de holstenske og slesvigske stænder under ét, så er helhedsindtrykket, at stemningen i forhold til det øvrige rige og regeringen i København først og fremmest er præget af ønsket om at varetage de pågældende landsdeles specielle interesser bedst muligt og at søge gennemført reformer i de forhold, der efter henholdsvis holstensk og slesvigsk opfattelse indebar misforhold eller medførte særligt trykkende byrder. Det var det pågældende hertugdømmes særlige interesser – set i nær forbindelse med det andet hertugdømmes – der var det gennemgående hensyn, man fra så godt som alle sider plejede i forhandlingerne. En meget omfattende plads indtog således forhandlingerne om den toldreform, der blev udstedt 1. maj 1838, og som gjorde Hertugdømmerne til et samlet toldområde.¹²

Det billede, der tegner sig af 1830erne, repræsenterer fortsat snarere en kontinuitet i forhold til tidligere, end der er tale om et brud med fortiden. Det er da også karakteristisk, at der var kontakter mellem de liberale kræfter i kongeriget og Hertugdømmerne, og at en skikkelse som P. Hiort-Lorenzen i dette tidsrum først og fremmest fremtrådte som en liberal i opposition til den herskende enevælde. Den kortlivede »ny-holstenske« bevægelse med Th. Olshausen og H. R. Claussen som ledende skikkelser var sidst i 1830erne indstillet på at koncentrere sig om kampen for en liberal forfatningsudvikling i Holsten og at overlade Slesvig til sig selv. Og hertug Christian August til Augustenborg

repræsenterede i stænderforsamlingen i Slesvig en konservativ indstilling med understregning af slægtens arvekrav. Det tidligere så fremtrædende Ridderskab så sig nu truet af de liberale og andre gruppers anslag mod adelens nedarvede magtpositioner – det politiske billede i Hertugdømmerne var meget broget og kravet om et fælles Slesvig-Holsten endnu kun ét element i dette billede.

Levin Chr. Sanders skuespil »Niels Ebbesen« var blevet opført med den sædvanlige succes på Det kgl. Teater endnu i 1834. Men der var tydeligvis nogle tendenser i tiden, der nu begyndte at gøre sig gældende, og som bidrog til at forstærke oplevelsen af en forskel og ikke mindst af en forskelligartethed mellem kongeriget/København på den ene og Hertugdømmerne på den anden side. En undersøgelse af de tyske embedsmænds situation i København – her var centralstyrelsen af Hertugdømmernes anliggender placeret – peger på, at der omkring 1830 kan konstateres en begyndende oplevelse af at være i »udlandet«. Man var i stigende grad uden for det almindelige kulturelle og sociale liv i hovedstaden og afgrænsede sig til sine egne.¹³

I slutningen af 1830erne udgik fra København en opfordring til alle dele af monarkiet om at yde bidrag til det planlagte museum for den store billedhugger, Bertel Thorvaldsen. Det var ved denne anledning, at »Sjælen« i Heibergs stykke ved Elysiums port roste sig af at have givet mere end de fleste! Men fra Holsten indkom der intet bidrag til museet, skønt Thorvaldsen havde løst opgaver for den holstenske adel og på dette tidspunkt nød det allerstørste ry i Tyskland. Men ingen støtte til et museum i det fjerne og fremmede København! På samme tid nærmede man sig 500-året for Niels Ebbesens død i Randers, da han vog den kullede greve. Da drøftelserne om at markere denne begivenhed tog fart, kom det ganske klart frem, at en markering af dette drab ville bidrage til et nu eksisterende modsætningsforhold mellem Holsten og Danmark.¹⁴

Situationen var tydeligvis i skred mod slutningen af 1830erne. Fra et stade, hvor man fra Hertugdømmerne understregede sine *separate* interesser i forhold til helheden, og hvorfra man fra regeringen i København mente at varetage *helhedens* tarv overordnet i forhold til de mere separate hensyn, kunne man nu begynde at se konturerne af et

egentligt nationalt betinget modsætningsforhold mellem dansk og tysk.

1840 og årene lige efter repræsenterer på mange måder et afgørende skel. Frederik VI afløstes af Christian VIII, hvad der umiddelbart betød store forventninger om – forandringer. Disse forandringer indtrådte som resultat først og fremmest af udefra kommende forhold. Det Tyskland, som man som Slesvig-Holsten satte sine forhåbninger til, blev om ikke realiseret, så dog bredt mobiliseret som en åndelig virkelighed i de første år af 1840-erne. Det var nu i disse år, digtet »Deutschland, Deutschland über alles« blev skrevet, og det var nu, der lød røster i Tyskland om at give Danmark – og Holland – en plads i det kommende Tyskland som »admiralstater«. Som en reaktion på den stærke franske nationale manifesteren sig i årene 1841-42 samledes man i Tyskland til vagt ved Rhinen og omkring det store, stærke og frie Tyskland, der nu – nu snart – skulle blive virkelighed.¹⁵

Den nationale idé gennemgik i disse år et hamskifte. Fra at være enkeltpersoners eje blev den nu gruppers besiddelse, fra at fremkomme som individuelle udtryk blev det nationale nu organiseret – med møder og sammenslutninger, de dertil hørende symboler og en til alt dette knyttet retorik. Det sker i nogen grad parallelt i Hertugdømmerne – parallelt mellem dansk og tysk. Men som forholdet mellem tysk og dansk nu en gang var befolkningsmæssigt, så måtte den tysk-nationale manifestation, der var enerådende i Holsten og dominerende i Slesvig tegne billedet stærkere, end »da Sønderjylland vågnede«. Parallelliteten var da også begrænset, når man når frem til en nærmere social bestemmelse af de to nationale bevægelser – den tyske er fortrinsvis hjemmehørende i byerne og anført af middelklassen, ikke mindst den akademiske, mens den danske blev båret af Nordslesvigs bønder og dermed umiddelbart antog et jævner socialt præg.¹⁶

Man kan pege på tre begivenheder i løbet af 1840erne, der hver på sin vis bidrog til at »nationalisere« forholdene dels i Hertugdømmerne i forhold til kongeriget/monarkiet, dels forholdene internt i Slesvig. Sprogreskriptet af 14. maj 1840, der i realiteten var en gentagelse af det aldrig gennemførte reskript af 15. december 1810, og som ind-

førte dansk sprog i retsvæsen og administration, hvor dette var kirke- og skolesprog, bidrog afgørende til i stænderforsamlingen i Slesvig samme år at forme en bevidst modstanderfront, der opfattede denne forandring som et overgreb på hertugdømmets særlige stilling. 11. november 1842 talte P. Hiort-Lorenzen dansk i den samme stænderforsamling og »vedblev at tale dansk«, og endelig udstedtes 8. juli 1846 det »åbne brev«, i hvilket den danske regering tog skarpt afstand fra de fra slesvig-holstensk side fremførte forestillinger om særlige arvefølgereregler i Hertugdømmerne.

Det gennemgående i reaktionerne fra Hertugdømmerne – med undtagelse naturligvis af den dansksindede befolkning i Nordslesvig – var i disse tre sager og ikke mindst i det sidste tilfælde, at der var tale om *overgreb* fra den danske regerings side. Hvor reaktionerne i forbindelse med sprogreskriptet i 1840 og Hiort-Lorenzens tale i 1842 helt overvejende var lokalt afgrænsede til Slesvig, så var det åbne brev rettet til begge hertugdømmer og reaktionerne kom prompte fra begge stænderforsamlinger. Afgørende for at aflæse udviklingen i nationaliseringen var imidlertid, at »det åbne brev« blev opfattet som et overgreb ikke alene mod Hertugdømmernes særlige stilling inden for monarkiet, men mod Tyskland. Og at denne opfattelse deltes bredt ud over det endnu ikke eksisterende Tyskland!¹⁷

Med den afgørende forskydning, som reaktionerne på det åbne brev i 1846 afspejlede, var nationaliseringen af forholdet så at sige ført igennem. Forholdet mellem Hertugdømmerne – hvor den førnævnte dansksindede befolkningsdel var i mindretal – og kongeriget/regeringen var nu ved at have foretaget det endelige hamskifte fra modstillingen af helhed overfor særinteresser til den nationale kamp mellem dansk og tysk. Det var nu kun et spørgsmål om, hvornår uvejret brød løs. Det kom så til åbent udbrud i marts 1848.

Betrakter man udviklingen i forholdet mellem kongeriget/det danske rige og Hertugdømmerne i dette tidsrum, træder især to forhold særlig frem. Den rejsende rentekammerpræsident Reventlow i 1796 repræsenterer den »modne« enevælde, der er i stand til og ønsker at omforme det bestående samfund. For et sådant styre må det være en selvfølge-

lig opgave at skabe ensartethed, så langt mulighederne rækker. Det er formuleret af forfatteren til disse linier, »at da helstaten i kraft af reformerne trådte i karakter og tog fat på de basale samfundstilstande, da indebar det samtidig denne konstruktions begyndende undergang«.¹⁸

Da den nationale konflikt mellem dansk og tysk fra 1840erne sætter den politiske dagsorden, indebærer det også en konflikt mellem Tysklands 30 millioner og Danmarks 2. Hvor Tyskland i denne kamp mellem nationaliteterne manifesterer sig i forholdet til Danmark, er magtbalancen ulige. Det tysksindede Slesvigs sag blev til Slesvig-Holstens sag. Slesvig-Holstens sag blev Tysklands sag. Der er ikke tale om en strid mellem ligeberettigede parter, men om et opgør mellem stærk og svag, mellem et Tyskland, der bar fremtiden i sig, mens Danmark kun kunne se tilbage. Denne ubalance præger forholdet dansk-tysk, så snart det i 1840erne blev til en dansk-tysk konfrontation.¹⁹

Noter

1. C. D. F. Reventlow, *Reisebemerkungen*. Udgivet af Claus Bjørn, 1994, pass.

2. Ole Feldbæk og Vibeke Winge i: Ole Feldbæk (red.), *Dansk Identitetshistorie* 2, 1991, s. 9ff.

3. Jette Sølling og Niels Thomsen, *De danske aviser 1634-1989 I*, 1988, s. 263.

4. Otto Brandt, *Geistesleben und Politik in Schleswig-Holstein*, 1925, s. 277ff.

5. H. P. Clausen, Slægt-slott-skæbne, i: *Augustenborgerne*, 1980, s. 226ff.

6. Claus Bjørn, *Den gode sag. En biografi om Christian Ditlev Frederik Reventlow*, 1992, s. 226ff.

7. Knud Fabricius i: *Sønderjyllands Historie IV*, s. 53ff.

8. Brandt/Klüwer, *Geschichte Schleswig-Holsteins*, 1976, s. 221ff.

9. Steen Bo Frandsen i: *Historie 18*, 1990, s. 177ff.

10. Marcus Rubin, *Frederik Vs Tid*, 1895, s. 43ff.

11. Chr. Degn i: *Geschichte Schleswig-Holsteins* 6. Bd., 1960, s. 347ff.

12. Hans Jensen, *De danske Stænderforsamlinger I*, 1931, passim.

13. Jørgen Paulsen i: *Sønderjyske Aarbøger*, 1936, s. 43ff.

14. Georg Nørregaard, *Danmark mellem øst og vest*, 1969, s. 259, Kjeld Galster i: *Jyske Samlinger*, Ny rk. III, 1954-56, s. 159ff.

15. Troels Fink i: *Festskrift til Erik Arup*, 1946, s. 287ff.

16. Gottlieb Japsen i: *Sønderjyske Årbøger*, 1973, s. 63ff.

17. Claus Bjørn, *1848. Borgerkrig og revolution*, 1998, s. 11ff.

18. C. D. F. Reventlow, *Reisebemerkungen*. Udgivet af Claus Bjørn, 1994, s. 30.

19. Claus Bjørn, *1848. Borgerkrig og revolution*, 1998, s. 251f.

Resümee

Das Verhältnis zwischen Dänemark und den Herzogtümern Schleswig und Holstein durchlief in Zeitraum von ca. 1780 bis 1848 eine Entwicklung, die von einer relativ unproblematischen Koexistenz bis hin zum offenen Konflikt führte. Mit dem Götter Tauschvertrag wurde 1773 das Ziel der dänischen Politik: die uneingeschränkte Macht des Königs über die gesamte Monarchie endlich erreicht. Bis ungefähr 1800 bestand dann ein scheinbares Gleichgewicht zwischen den Herzogtümern – d.h. in erster Linie Holstein – auf der einen und dem Königreich Dänemark mit Kopenhagen als Zentrum auf der anderen Seite. Seit A. P. Bernstorffs Tod 1797 kann man jedoch von einem aufkeimenden Bestreben sprechen, das darauf hinzielte, die Verhältnisse innerhalb der Monarchie zu vereinheitlichen – was in den Herzogtümern als ein von aussen kommender Eingriff in lokale und ererbte Strukturen empfunden wurde. Der Krieg 1807-1814 traf die Herzogtümer schwer. Holstein wurde im Winter 1813/14 von russischen Truppen besetzt, wodurch Geldwesen und Handel ruiniert wurden. Es lässt sich von nun an ein wachsender holsteinischer Separatismus erkennen, der seinen Ursprung in einer permanenten Unzufriedenheit mit der Art und Weise hatte, wie die Angelegenheiten der Herzogtümer von Kopenhagen aus geregelt wurden. Die Gründung des Deutschen Bundes 1815 auf dem Wiener Kongress verankerte durch den Beitritt

Holsteins dessen staatsrechtliche Sonderstellung innerhalb der Monarchie, und der Begriff Deutschland erhielt als Zielvorstellung seinen ersten, wenn auch bescheidenen politischen Rahmen. Die Ereignisse nach 1830 gaben mit der Schaffung der beiden Ständeversammlungen für Schleswig und Holstein dem Separatismus eine weitere formelle und institutionelle Existenz. Erst um 1840 erhielt der dänische und der deutsche Nationalismus eine moderne Ausprägung, die in der Folgezeit Anhänger in weiten Teilen der Bevölkerung fand. Mitte der 1840er Jahre ist die »Nationalisierung« der Politik durchgeführt. Die dänische Bewegung in Nordschleswig erhielt nun Unterstützung aus dem Königreich und – bis zu einem gewissen Grad – auch aus Skandinavien. Das Schicksal des Deutschtums in Südschleswig und in Holstein wurde dafür eine brennende Frage für die deutsche nationale Bewegung, die sich im Laufe der 1840er Jahre der öffentlichen Szene bemächtigte. Der nationale Konflikt, der sich am Status Schleswig verschärfte, welches nicht Mitglied des Deutschen Bundes, aber vielfältig mit Holstein verbunden war, wurde in seiner konkreten Ausformung in diesem Jahrzehnt entscheidend dadurch geprägt, dass Deutschland als die große, offensive und kommende nationale Macht auftrat, wohingegen Dänemark als kleine und dem Gestrigen verhaftete Nation auf dem Rückzug erscheint.